

Speech door kunstenaar, auteur en voormalig huisarts Ignace Schretlen ter gelegenheid van de opening van tentoonstelling 'Een Klein Groot Wonder: de vele gezichten van de koppoter' op zondag 29 september 2024, Odapark Venray.

Beste mensen,

Hartelijk dank voor uw komst en belangstelling.

De cirkel is bijna rond. Het begon ooit met horizontale curven. Ons - toen één jaar oude - dochtertje Vivienne omklemde het potlood met haar vuistje en zwaaide haar rechter arm vanuit de schouder heen en weer.

Onder het oog van een VPRO-camera zag ik een chimpansee precies dezelfde beweging maken maar wel sneller. Het televisieprogramma 'Noorderlicht', waarvoor deze opname werd gemaakt, kunt u zien op de expositie, die hier vandaag begint.

Na de horizontale curven volgden de punten. Je kunt immers vanuit de schouder ook een beweging van boven naar beneden maken. Het risico is dan wel dat de potloodpunt breekt. Dat vond Vivienne bepaald niet leuk en dat geldt ook voor mensapen: ik herinner mij het verhaal van een chimpansee of gorilla die mogelijk uit frustratie het potlood opat.

Naarmate de elleboog en pols minder worden gefixeerd, maken krabbels een rommeliger indruk. Zonde van het papier zullen de meeste ouders zeggen. En dan te weten dat ik onze dochter met een speciale stift op kunstenaarspapier van 30 bij 40 of 40 bij 50 centimeter liet tekenen. In de onaantrekkelijke chaos verschenen in de loop van de tijd lussen, precies als bij chimpansees. Maar dan stopt bij mensapen de ontwikkeling.

Van lussen naar een cirkel lijkt maar een heel klein stapje. Maar in wezen gaat het om een grote sprong voorwaarts. Het kind manifesteert hierbij immers de duidelijke intentie om begin- en eindpunt te laten samenvallen. Heel geconcentreerd zag ik onze dochter pogingen doen om de cirkel letterlijk rond te krijgen. Dat lukte lange tijd net niet helemaal.

Toen kwam toch nog vrij plots het grote moment. De cirkel was nog steeds niet helemaal rond, toen Vivienne mij trots aankeek en zei: 'Dat ben jij, papa!' Wat onze dochter op papier had getekend wordt in het Frans een 'petit bonhomme rond' - een rond mannetje of mensje - genoemd. Een 'petit bonhomme rond' heeft nog geen benen maar stelt wel een mens voor. Dit is het eerste stadium van een koppoter.

Eigenlijk deugt het woord 'koppoter' niet. Bij mensen spreken wij immers doorgaans over een hoofd en benen, niet over een kop en poten. In Vlaanderen wordt een koppoter ook wel eens een koploper genoemd maar dat betekent in het Nederland weer iets geheel anders.

Een belangrijker reden waarom het woord koppoter niet deugt is echter de suggestie dat de romp ontbreekt. Daarvoor zijn uiteenlopende verklaringen bedacht. Maar al langer dan een halve eeuw is de gangbare mening dat bij een - door een kind getekende - koppoter de cirkel zowel het hoofd als de romp - oftewel de essentie van een mens - verbeeldt. Overigens ervaren ook volwassenen - wanneer wij er niet bij nadenken - het hoofd en de romp als één geheel.

Voor zover mij bekend wordt het woord 'koppoter' louter in het Nederlands gebruikt. Het woord 'kopvoeter', wat pas in 2015 - dertien jaar na 'koppoter' - in de Dikke van Dale werd opgenomen, kent wel equivalenten in het Duits en het Engels. Om praktische redenen zullen wij echter blijven spreken over 'koppoters', maar wel in het besef dat de onjuiste suggestie op deze wijze blijft voortbestaan.

Koppoters worden niet alleen door jonge kinderen getekend. In de natuur bestaan ze écht: cephalopoda oftewel - letterlijk uit het Grieks vertaald 'koppotigen' - is de verzamelnaam voor een klasse van ongewervelde waterdieren, waartoe octopussen en inktvissen behoren. Koppoters komen in vrijwel alle kunstdisciplines voor maar ook bij mensen op hoge leeftijd, mensen met een verstandelijke beperking en mensen met een ernstige psychiatrische aandoening.

Koppoters hebben twee gezichten. In de wereld van het design en in reclames proberen zij ons met een vrolijke uitstraling te verleiden. Voor wie er op gespist is, komt deze koppoters vrijwel dagelijks tegen. Er is een Engelstalige bundel waarbij koppoters positieve Christelijke deugden uitdragen.

Het andere - juist duivelse - gezicht kennen wij van het werk van onder meer Jeroen Bosch. Deze verbeelding van het wanstaltige of monstrueuze gaat terug tot in de Oudheid en loopt tot nu toe door. We hoeven maar te denken aan Pokémon, een verkorte samenvoeging van Pocket Monsters oftewel monsters op zakformaat. Rond monsters bestaat sinds anderhalve eeuw een hele cultuur en vrijwel overal treffen we koppoters.

Op 5 september - dus nog geen vier weken geleden - deed ik een wonderlijke ontdekking. Ik vroeg mij af of ooit het woord 'hoofdvoeter' is gebruikt. Dat leidde naar een beeld van Eppo Slangen, een negentienjarige student aan de kunstacademie van Gent. Met gipsafgietsels van zijn eigen

gelaat en voeten maakte hij een beeld met de titel 'Hoofdvoeter', dat door hemzelf dan ook als een zelfportret wordt beschouwd.

De jonge kunstenaar liet zich bij dit werk inspireren door het drieluik 'Het Laatste Oordeel' van Jeroen Bosch, waarin meerdere koppoter-achtige wezens voorkomen. Wat mij vooral raakte was de visie van Eppo op zijn creatie.

Hij schreef mij dat het hem bij zijn 'Hoofdvoeter' vooral gaat om een gevoel van bescheidenheid of - maar dat is mijn woord - 'nederigheid'. Op een voor mij goed invoelbare, originele wijze wordt hiermee een koppoter uit de middeleeuwse context naar deze tijd gehaald, waarbij het een geheel andere betekenis krijgt. Op de tentoonstelling treft u een foto van het betreffende werk.

Zo belanden wij bij de eigentijdse kunst, waar het hier in het Odapark doorgaans om gaat en waarover ik u graag ook in dit kader iets wil vertellen. Wanneer over kunst en kindertekeningen wordt gesproken valt al snel de naam Cobra.

Inderdaad hebben zowel bekende als minder bekende Cobra-kunstenaars koppoters getekend en geschilderd. Denk hierbij aan de werken van Karel Appel met als titel 'Vragende kinderen'. Deze werken ontstonden aan het eind van de jaren veertig toen de kunstenaar op doorreis met de trein naar Denemarken op Duitse stations werd getroffen door de aanblik van hongerige, bedelende kinderen.

Cobra-kunstenaars zouden zich vooral hebben laten inspireren door de spontaniteit van tekende en schilderende kinderen. Tot een bepaalde leeftijd vinden kinderen het inderdaad leuk om uit zichzelf te tekenen of te schilderen. Maar zeker voor jonge kinderen geldt dat van een artistieke vrijheid, die wezenlijk is voor kunstenaars, geen sprake is. In dat opzicht kan een kind vergeleken met een kunstenaar zich dus niet spontaan uiten.

In de loop van drie decennia zijn mij wat betreft koppoters in de eigentijdse kunst twee dingen opgevallen. Op de eerste plaats hebben veel meer - zowel bekende en minder bekende - kunstenaars dan ik had vermoed koppoters gemaakt. Op de tweede plaats hebben maar relatief heel weinig van hen zich door koppoters van kinderen laten inspireren. Op de tentoonstelling en in de hiervoor geschreven teksten die u ter beschikking worden gesteld of die u van de site van het Odapark kunt downloaden treft u hiervan voorbeelden.

De Duitse kunstenaar Horst Antes, voor wie 'Kopffüssler' levenslang zijn belangrijkste onderwerp was, heeft zich bijvoorbeeld laten inspireren door

zogenaamde Kachina-poppen van Pueblo-Indianen. Deze poppen die meisjes krijgen, symboliseren samen het wezen van al wat leeft en in deze spirituele setting vragen de poppen om zorg voor het leven. Eén hiervan treft u op de expositie. De 'Kopffüssler' van Horst Antes fungeren op dezelfde wijze als medium voor wat de kunstenaar wil uitdragen. Op de Kunstlocatie Würth in 's-Hertogenbosch is tot en met 9 maart 2025 een gratis toegankelijke tentoonstelling met 95 kunstwerken van Horst Antes te zien.

De kunstenaar Klaus van de Locht - bekend van 'Het Labyrinth' op de Nijmeegse Waalkade - maakte honderden koppoters waarbij vooral de geslachtsorganen opvallen. Dat was zijn manier om te verwerken hoe multiple sclerose - een aandoening van het centraal zenuwstelsel die hem trof - negatieve gevolgen kan hebben voor het seksueel functioneren.

In het werk van Joan Miró komen heel veel figuren voor die direct aan koppoters doen denken. Sinds ruim een week toont het museum Beelden aan Zee in Scheveningen een groot aantal sculpturen van deze bekende Spaanse kunstenaar. Ik heb de expositie zelf nog niet bezocht maar zag in de hierbij uitgegeven catalogus één of twee beelden, waarbij ik onmiddellijk dacht: dat móeten wel koppoters zijn. Maar in de eigen beeldtaal die Joan Miró ontwikkelde wordt hiernaar niet gerefereerd. Vaak verbeelden die koppoterachtige figuren vrouwen.

Hoe kan het dat kunstenaars overal ter wereld koppoters tekenen en schilderen zonder dat zij zich hierbij laten inspireren door koppoters van kinderen? Gaat het misschien om een soort oermotief wat zich manifesteert? Ik weet het niet maar vind het een intrigerende vraag, misschien ook wel omdat mij dat zelf als kunstenaar ook is overkomen.

In een zeer donkere periode van mijn leven bevolkten in mijn collages en zeefdrukken zwarte koppoters het voorportaal van de dood. Ik heb toen geen moment aan koppoters van kinderen gedacht. Tot de collectie van het Katholiek Documentatie Centrum van de Nijmeegse Radboud Universiteit behoort ook een door mij gemaakte kruisweg, waarbij Jezus als koppoter is verbeeld, overigens mede geïnspireerd door 'De Schreeuw' van Edvard Munch. Ik ben niet de enige kunstenaar die Jezus tot koppoter heeft gemaakt.

Ik ben mij er goed van bewust dat wat ik nu aan u vertel een persoonlijk karakter heeft en ben zelfs bereid om eenmalig nog een stapje verder te gaan. Het is namelijk voor de eerste keer dat een selectie uit de collectie koppoters wordt getoond. Deze expositie heeft zowel een korte als een langere voorgeschiedenis.

De korte voorgeschiedenis begint een paar jaar geleden toen vanuit het Odapark een expositie over het Laatste Avondmaal werd georganiseerd. Deze vond toen in verband met de coronamaatregelen niet in dit gebouw plaats maar in etalages van winkels in het centrum van Venray. Mijn aandeel betrof toen 'The Last Breakfast' - het laatste ontbijt -, een foto van het lege ontbijtbord van Vivienne op de dag dat zij definitief haar ouderlijk huis verliet. Hoe normaal het ook is dat dit vroeg of laat gebeurt, toch was ik behoorlijk van slag.

Bijna een kwart eeuw na haar 'petit bonhomme rond' was het alsof er opnieuw - maar nu in symbolisch opzicht - sprake was van een bijna ronde cirkel. Sindsdien heeft onze dochter net als haar broer Cédric nooit meer een nacht in haar ouderlijk nest doorgebracht. Een paar dagen geleden bevestigde de Vogelbescherming dat pas uitgevlogen vogels dat ook niet doen.

Joep Vossebeld, de curator van het Odapark, hoorde tijdens of na de expositie over het Laatste Avondmaal over de collectie koptoters en voelde wel voor een expositie. Mijn lieve vrouw Mia had al vaker gezegd dat ik iets met die tientallen dozen en koffers vol koptoters en boeken die ook maar iets met dit thema te maken hebben moest doen. Ik vreesde voor een confronterende megaklus en dat is het ook geworden. Het woord 'passie' betekent een 'hartstochtelijke liefhebberij' maar verwijst ook naar 'lijden'.

Waarom confronterend? In de oren van een verzamelaar klinkt een 'hartstochtelijke liefhebberij' vele malen mooier dan 'hebzucht'. Maar het komt in de praktijk wel op hetzelfde neer en 'hebzucht' is de tweede van 'De Zeven Hoofdzonden' of - zo men wil - ondeugden.

Over drie weken begint in het museum Bonnefanten in Maastricht een expositie die hieraan is gewijd met de toepasselijke titel 'Goed Fout'. Dat zegt volgens mij voldoende. De betreffende tentoonstelling richt zich op de tijd van Pieter Bruegel de Oude. Ik kan nu natuurlijk niet nalaten om u te vertellen dat in de 'De Zeven Hoofdzonden' van Pieter Bruegel zelf ook koptoters figureren.

De expositie, die vandaag wordt geopend, is opgebouwd door Joep Vossebeld en Hester van Tongerlo. Vorige week woensdag troffen Mia en ik hen beiden met verfkwasten in de hand. Voor deze tentoonstelling is de gehele beschikbare ruimte met nep-muren omgebouwd. Het is ongelooflijk wat beiden presteren om een expositie zoals deze een eigen karakter te geven. Heel veel dank Joep en Hester, die zelf helaas op dit moment niet aanwezig kan zijn.

Heel veel complimenten en dank krijgen zeker ook alle vrijwilligers van het Odapark. Hierbij denk ik niet alleen aan degenen die hebben meegeholpen aan de expositie en aan degenen die bezoekers ontvangen en rondleiden. Ik denk ook de vrijwilligers die al die koffers en dozen hebben vervoerd en verantwoordelijk zijn voor het onderhoud van dit gebouw en het park. Mia en ik dragen nu twee jaar intensief zorg voor een Jezidisch vluchtelingengezin. Het woord vrijwilligers doet absoluut geen recht aan de verantwoordelijkheid die je als zodanig voelt en ook hebt. Het Odapark zonder vrijwilligers zou niet bestaan. Heel, heel veel dank!

De langere voorgeschiedenis gaat drie decennia terug naar mijn project Kijk op krabbels, een zoektocht naar de bron van creativiteit, die tot uiting komt in krabbels van jonge kinderen. Dit project leidde tot exposities of bijdragen hieraan op meer dan honderd locaties, waaronder veel musea, in vier landen en tot ontelbare publicaties waaronder twee boeken. Hieruit is de passie voor koppoters voortgekomen. Deze tentoonstelling zal vanwege mijn gezondheid helaas mijn laatste thema-expositie zijn. Ik hoop nog wel een boek over koppoters te kunnen schrijven en een tijdje door te kunnen gaan met een persoonlijk maar ook maatschappelijk geëngageerd kunstproject, waaraan ik al ruim tien jaar werk: dit mail-art project, wat ook door mij ontworpen posters en postzegels omvat, heet 'Laagvliegers'.

Ik voel hoe óók de cirkel van mijn leven bijna gesloten is. Toen onze dochter Vivienne een grote cirkel tekende waarbij begin- en eindpunt bijna gesloten waren en riep 'Dat ben jij papa' had dit ook ook mij nú kunnen slaan. Mijn passie voor de bron van creativiteit blijft onverminderd voortbestaan. Zonder inspiratie vanuit die bron zou ik levenslang geen kunstenaar en schrijver kunnen zijn. Dat dwingt tot bescheidenheid en misschien gaat het om dezelfde bescheidenheid die Eppo Slangen voor ogen had toen hij zijn 'Hoofdvoeter' maakte.

Ik word nog altijd ontroerd wanneer ik een peutertje heel geconcentreerd en bevlogen krabbels zie maken. Getuige zijn van en vooral beseffen wat er voor jouw ogen gebeurt, geeft mij een heel warm gevoel. Hier gebeurt écht iets wezenlijks. En dan verschijnt er op een dag een 'petit bonhomme rond', zoals gezegd het eerste stadium van een koppoter. Een paar jaar na de geboorte herhaalt zich de schepping in het klein. Op papier wordt een mens geboren. Zeg eens eerlijk: is dát niet écht een klein groot wonder?

Hartelijk bedankt voor uw aandacht!

Ignace Schretlen

Rosmalen, 24-28 september 2024